

ПРЕСТЪПЛЕНИЯ СРЕЩУ ХРИСТИЯНСКАТА НРАВСТВЕНОСТ В ДВА РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ ЮРИДИЧЕСКИ ПАМЕТНИКА

Надежда Христова

Салическият закон (СЗ) и Законът за съдене на людетe (ЗСЛ) са създадени през различни векове в различни части на Европа¹. Законът на салическите франки представлява записано обичайно право на едно общество, което тепърва изгражда държавна организация, докато създаденият през втората половина на IX в. в България законник се появява в общество с утвърдени държавни традиции и с възможност да се ползва от опита на византийското право. Основание за съпоставяне на текстове от двата законника обаче дава фактът, че те се появяват в ранносредновековни общества, наскоро след приемането на християнството за официална държавна религия. Сравнението между титулите от двата законника, касаещи наказанията за нарушения на християнската нравственост, би представлявало интерес от гледна точка на изясняване отношението на законотворците от тези общества към нормите на новия християнски морал и мерките за опазването му.

Престъпленията, на които ще се спрем, са кръвосмешение, изнасилване, прелъстяване, блудство, прелюбодеяние, двуженство и отвличане на лица от женски пол². Още при едно общо сравнение на интересуващите ни текстове от двата законника прави впечатление лаконичността на ЗСЛ и детайлността при изясняването на казусите в СЗ. Освен това в българския законник наред със светските са упоменати и църковните наказания за даденото престъпление, докато в законника на салическите франки такава практика липсва и съставителят се е задоволил с постановяването само на дължимите глоби и обезщетения, както и на предвидените физически наказания³.

Кръвосмешение

Кръвосмешението е полова връзка между лица, на които близостта на родството не позволява да сключват брачен съюз (Петрова 1992: 85). В ЗСЛ особено тежко е наказанието за кръвосмешение при духовно родство. За встъпилите в брак кума и кумец са предвидени няколко наказания: отрязване на носа, строг пост в продължение на 15 год. (на хляб и вода, без приемане на причастие) и разлъчване (ЗСЛ, VII: 259). При другия случай на кръвосмешение – брак между роднини по кръв – предвиденото наказание е само разлъчване (ЗСЛ, XII: 377).⁴ Вероятно все още живите езически традиции са накарали законодателя да прояви снизходителност⁵.

СЗ се занимава само със случаи на кръвосмешение между роднини по кръв и по брак. Предвидено е разлъчване от съпружество на мъж, оженил се

за своя племенница (дъщеря на негова сестра или брат), за жената на брат си или на чичо си, като децата от такъв брак са обявени за незаконородени (СЗ, XIII, доп. 2: 22). В закона не е упоменат случай на кръвосмесителен брак между мъж и жена, намиращи се в духовно родство⁶.

И двата законника налагат на сключилите кръвосмесителен брак с роднини по кръв или по брак единствено наказание разлъчване. В ЗСЛ не е упоменато църковно наказание за съгрешилите. Основната разлика в подхода на съставителите на двата юридически извора е в наличието на титул за кръвосмешение при брак между духовни роднини в ЗСЛ и в изключително тежкото членовредително наказание, предвидено в случая, което се среща само още няколко пъти в интересоващите ни текстове от закона.

Изнасилване

Изнасилването е принудително съвкупление с жена, с което се засяга нейната полова чест и неприкосновеност (Петрова 1992: 81). Според ЗСЛ изнасилването на девствена девойка е сериозно престъпление, извършителят на което се наказва строго: той трябва да бъде продаден, а имотът му да бъде даден на потърпевшата. В текста на закона обаче има изискване, което силно ограничава действието му: актът на изнасилване трябва да е станал на пусто място, където не е било възможно да се помогне на девойката (ЗСЛ, IX: 341).

В СЗ на това престъпление е отделено далеч по-голямо внимание, като са разгледани различни обстоятелства, а предвидените наказания са особено тежки. Така например, ако сгодена девойка е нападната по време на шествието, отвеждащо я в дома на бъдещия ѝ съпруг, похитителят трябвало да заплати 200 солида (СЗ, XIII, доп. 4: 22). Същото наказание е предвидено за мъж и съучастниците му, нападнал и изнасилвал на пътя или на друго място свободна девойка или жена — всеки от тях трябва да плати по 200 солида. За такива от групата, които само са присъствали, но не са участвали в насилието, законът предвижда глоба от по 45 солида (СЗ, XXV.1: 28).

Когато извършителят на деянието е действал сам, наказанието е по-малко. Мъж, изнасилвал негодена свободна девойка, е осъден да заплати 63 солида — толкова, колкото е била равностойността на зестрата, която свободната франкиска жена е получавала от бъдещия си съпруг при сключване на брак (СЗ, XIII, доп. 5: 22–23; СЗ, Капитуларий I, 7, §1: 21–22).

Салическият закон се занимава и със случаите на изнасилване на робиня от роб. Предвидени са две възможности: ако вследствие на извършеното над нея насилие робинята починела, робът трябвало да заплати на господаря ѝ 6 солида, а неговият господар дължал стойността на робинята. Ако робът не можел да плати дължимото, подлежал на кастриране (СЗ, XXV.7: 29). В случай, че робинята останела жива, робът трябвало или да заплати на господаря ѝ 3 солида, или да понесе 300 удара с камшик (СЗ, XXV.8: 29). Законодателят е показал известно снизхождение към роба, давайки му възможност да избегне телесното членовредителното наказание. От друга страна, макар че не е

предвидено обезщетение за самата робиня, относително голямата сума, която робът трябвало да плати, ангажирането на господаря му със заплащането на необходимата сума за възмездяване на господаря на починалата робиня, както и суровите наказания в случай на невъзможност на извършителя да издължи изискваното според закона, вероятно са играели ролята на добра превенция срещу това престъпление във франкското общество, поне що се касае до несвободните му членове от мъжки пол.

Старобългарското право защитава от насилствено съвкупление само девствените девойки, докато СЗ предвижда защита и за свободни жени, и за робини. И в двата законника липсват текстове, третиращи изнасилването на вдовица, на собствена съпруга или на собствена робиня. Вероятно съставителите на законниците не са считали за обществено значими и опасни подобни посегателства. И в ЗСЛ, и в СЗ обаче наказанията за подобно престъпление срещу свободна са много тежки. В законника на салическите франки като особено утежняващо обстоятелство е прието извършването на нападението и изнасилването от група мъже.

Прелъстяване и блудство

Блудството е установяване на плътска връзка с неомъжена жена както от женен, така и от неженен мъж (Петрова 1992: 103–104). ЗСЛ му отделя особено голямо внимание, като следва да се отбележи, че и случаи, които могат да бъдат определени като прелюбодеяние от страна на съпруга, са отнесени към това престъпление. Най-подробно е разгледан казусът, при който женен мъж блудства с робиня безчинница, т.е. с аморално поведение. Законът предвижда наказание и за двамата: робинята трябва да бъде продадена далеч от мястото, където е блудствала (“през земя в друга земя”) и получените пари да се дадат на бедните; блудникът (законът не го определя като прелюбодеец) трябва да се подложи на строг пост – на хляб и вода – в продължение на седем години, като през този срок не може да приема светото причастие и не може да остава в църквата по време на цялата служба (ЗСЛ, IV: 225). Наказанието за мъжа е по-тежко, ако робинята не е безчинница. В този случай тя самата не подлежи на наказание, а блудникът, освен споменатото, трябва да плати на господаря ѝ 30 стъленза⁷, ако е богат, или да му даде имота си, ако е беден (ЗСЛ, V: 241). Следователно в този случай законът защитава интересите на господаря на робинята, над чието имущество е извършено посегателство.

Най-тежко е наказанието за блудствал калугер. Законът не се интересува от това какъв е социалният статус и моралният облик на жената – всяко съвкупление заплашва извършителя с жестоко наказание: отрязване на носа и строг пост в продължение на 15 години (ЗСЛ, VI: 251).

ЗСЛ разглежда и случаи, когато блудството е предхождано от прелъстяване на свободна девойка. Макар че следва да се предположи, че подобно деяние следва да се извърши без съгласието на родителите ѝ, в текста това изрично е посочено. Законодателят предвижда възможност двете страни да

се помирят и да последва сватба. Ако обаче извършителят откаже да се ожени за девойката, следва да я възмезди за срама ѝ с литър злато (72 стълENZA) или да ѝ даде половината от имота си. Ако пък е беден, трябва да бъде бит (не се уточнява размерът на наказанието) и да бъде прогонен от областта. Той подлежи и на църковно наказание, а именно споменатия вече строг пост в течение на 7 години, без приемане на причастие (ЗСЛ, VIII: 320).

По-различно е подходил законодателят в случай, че прелъстената девойка, с която е извършено блудство, е “възрастваща”⁸. Наказанието за извършителя е по-тежко: мъжът трябва да бъде продаден заедно с цялото си имущество и полученото трябва да се даде на девойката; той подлежи и на църковно наказание – строг пост в продължение на 7 години, без приемане на причастие (ЗСЛ, X: 351).

Най-тежко наказание – членовредителство – предвижда ЗСЛ в случай, че прелъстената девойка, с която е извършено блудство, е вече сгодена. Направено е уточнение, че дори това да е станало с нейното съгласие, на извършителя следва да се отреже носът (ЗСЛ, XI: 370).

СЗ също се занимава със случаи на прелъстяване и блудство със свободна и с робиня. Наказанието за мъж, който е имал сношения със свободна девойка с нейното съгласие, е заплащането на 45 солида. В закона не е упоменато изрично дали извършителят е женен, не е предвидено той да се ожени за обезчестената, нито е посочено наказание за нея, макар че в случая би следвало тя да се смята за също толкова виновна. Вероятно съображенията на законодателя са били, че става въпрос за неопитна девойка, прелъстена от мъж. Все пак дължимата от извършителя сума е по-малка в сравнение с тази, която е трябвало да плати свободен, насила съвкупил се с девойка (63 солида) (СЗ, XXV.2: 28).

В случай пък, че потърпевшата била робиня, принадлежаща на друг господар или на краля, извършителят трябвало да плати съответно 15 солида или 30 солида (СЗ, XXV.3–4: 28). В закона не е изрично упоменато дали това е станало със съгласието на робинята, но поместването на тези текстове веднага след параграфа за прелъстяване на свободна ни насочва към извода, че вероятно законодателят е имал предвид аналогична ситуация. В случая не се защитава честта на робинята, а са взети мерки срещу посегателство от страна на свободен върху чуждо имущество. Поради това предвидените като наказание от закона суми са по-малки от дължимата за прелъстяване на свободна девойка, но все пак са значителни.

Прави впечатление, че наказанията за прелъстяване и блудство в ЗСЛ като цяло са по-тежки от тези в СЗ (като се има предвид възможността за прилагане на телесни наказания и продаване в робство) и че освен за възмездяване на потърпевшата страна съставителят е сериозно загрижен за моралния отзвук на подобни деяния върху общността. И двата законника обаче не разглеждат случай на блудство със собствена робиня, т.е. съставителите им

не са възприемали сексуалните отношения на мъж с робиня от същото домакинство за осъдителни.

Прелюбодеяние

Прелюбодеянието е полово съединение на мъж с омъжена жена (Петрова 1992: 98). ЗСЛ е особено строг към извършилите прелюбодеяние. Мъжът, съвкупил се с омъжена жена, се наказва с отрязване на носа, с 15 години строг пост, без приемане на причастие, а двойката се разлъчва. Според Г. Петрова, макар че жената не е изрично упомената, тя е била наказвана по същия начин (Петрова 1992: 99).

В СЗ липсва текст, разглеждащ подобно престъпление. Вероятно тъй като прелюбодеянието се е разглеждало като особено накърняващо интересите на съпруга и позорящо го, по времето на съставянето на законника наказанието на извършилата такова престъпление съпруга все още е било оставено в правомощията на засегнатия съпруг, както е повелявала езическата традиция.⁹

Двуженство

Субект на престъпно двуженство е всеки, който е сключил редовен брак с две жени, т.е. осъществил е два редовни брачни съюза, от които произтичат семейноправни последици за всяка от съпругите и за родените от тях деца (Петрова 1992: 121).

ЗСЛ предвижда наказание бой и седемгодишен пост за двуженците. Размерът на телесното наказание не е посочен точно и вероятно е зависел от преценката на съдията. Освен това двуженецът е трябвало да прогони от дома си втората си съпруга заедно с децата от тази връзка (ЗСЛ, XIII: 387).

Както отбелязва Г. Петрова, изглежда, че в българското общество от втората половина на IX в. многоженството не е създавало проблеми, различни от тези на двуженството и законодателят се е задоволил да предвиди само една санкция (Петрова 1992: 120).

В СЗ двуженството и многоженството не са упоменати като престъпления. Вероятно те не са представлявали значителен обществен проблем, поради което съставителите на закона не са сметнали за необходимо да им отделят внимание¹⁰.

Отвлечане

Отвлечането е принудително действие, насочено срещу личната свобода и половата неприкосновеност на лице от женски пол и се е изразявало в придобиване на фактическа власт върху същото с цел за плътско съжителство под формата на брак или без брак, т.е. намерението включва осъществяването на брак или блудство. Осъществявало се е обикновено от мъже, много често при използване на оръжие. Деецът обикновено е имал помагачи, които също са могли да бъдат въоръжени (Петрова 1992: 113).

Докато в ЗСЛ липсва текст, касаещ отвлечането на лица от женски пол, в СЗ най-многобройни са титулите и параграфите, занимаващи се именно с това престъпление. Законотворецът е предвидил случаи на похищение при

различни обстоятелства, като обект на престъплението може да бъде свободна девойка или жена, нечия невеста или съпруга, както и робиня. Като субект на престъплението са упоменати свободен, лит и роб, като са предвидени и случаи на отвличане при съдействието на съучастници. Прави впечатление, че свободните мъже, извършители на такова престъпление, не са се наказвали с телесни наказания или членовредителство, а само със заплащане на глоби и обезщетения в различен размер. Най-висока е предвидената сума при отвличане на омъжена жена – похитителят трябвало да заплати 200 солида (СЗ, XV.1: 24), колкото е и определената от закона стойност на вергелда на свободен франк (СЗ, XLI.1: 41).

Много детайлно е разгледан случай на отвличане на свободна девойка (включително и на такава под кралско покровителство) от група мъже, като са предвидени различни обстоятелства, като например похищението да е извършено от заключено помещение. Законът приема, че активните извършители са трима и всеки от тях се осъжда да заплати глоба от 30 солида. Останалите участници в отвличането се наказват с по 5 солида всеки. Ако някой от тях е бил въоръжен със стрели, трябвало да заплати тройно по-голяма сума. Предвиденото обезщетение за девойката е 63 солида – толкова, колкото е и обезщетението при изнасилване (СЗ, XIII.1–6: 21–22). Законодателят с право е възприел отвличането като стъпка към изнасилване или насилствен брак и се е задоволил с едно и също наказание във всички тези случаи. Толкова трябва да плати и онзи, който е отвлякъл чужда невеста и се е оженил за нея (СЗ, XIII.10, доп. 3: 21–22). Освен това на потърпевшия съпруг той дължи 15 солида като обезщетение.

Законът обаче отрежда само едно наказание – смърт – за роб или лит, т.е. полусвободен, дръзнали да отвлекат свободна жена (СЗ, XIII.7: 22). Ако пък роб отведял чужда робиня против волята ѝ, се наказвал да заплати на господаря ѝ 3 солида (СЗ, XXV.9: 29).

* * *

Паралелното проучване на двата законника показва, че въпреки предвидените в тях строги наказания, избирателният подход при определянето състава на разгледаните престъпления свидетелства за това, че нормите на християнския морал, такива, каквито ги пропагандирала църквата, все още не били изцяло възприети от наскоро покръстените българи и салически франки. Наказанията, предвидени в ЗСЛ, общо взето са по-тежки от тези в СЗ (като се има предвид възможността за прилагане на телесни наказания и продаване в робство). Вероятно под влияние на византийското законодателство съставителите на българския законник демонстрират загриженост не само за възмездяване на потърпевшата страна, но и за по-сериозна превенция с оглед на отрицателното влияние на подобни деяния върху нравствените устои на обществото.

БЕЛЕЖКИ

¹ Относно датировката на двата извора вж.: С. С. Бобчев (Бобчев 1998: 116–120), В. Ганев (Ганев 1959: 36–58), М. Андреев и Ф. Милкова (Андреев/Милкова 1979: 29–32), Г. Петрова (Петрова 1992: 12); А. Д. Люблинская (Люблинская 1955: 7–8), А. И. Неусыхин (Неусыхин 1960: 394–409)

² Ползваме класификацията, въведена от Г. Петрова (Петрова 1992).

³ Това може да се обясни с факта, че първата версия на Салическия закон е била съставена в началото на VI в., когато църквата на Запад тепърва е изграждала нормативната си база, а съставянето и популяризирането на т.нар. пенитенциали тепърва е предстояло. Но и в по-късната редакция на законника, тази от IX в. църковни наказания не са включени.

⁴ Според Г. Петрова законът визира сключването на брак между кръвни родственици по права линия или по сребрена линия без сватовство, което не е упоменато като престъпление (Петрова 1992: 89).

⁵ На същото мнение е и Г. Петрова (Петрова 1992: 90–91).

⁶ Относно забраните за брак при родство по кръв и брак и при духовно родство вж. Н. Христова (Христова 2004: 90–93). Ще отбележим само, че активна политика по проблемите на духовното родство църквата на Запад демонстрирала на събори през VIII в.

⁷ Относно тази монета вж. В. Ганев (Ганев 1959: 242, бел. 3).

⁸ Според изследователите на закона високата възрастова граница (20 год.) за девойка, обект на престъпното деяние изнасилване в ЗСЛ, X се дължи на грешка при преписването (Ганев 1959: 353; Петрова 1992: 110).

⁹ Относно наказанията за извънбрачни сексуални контакти според германската езическа традиция вж. Н. Христова (Христова 2004: 60–63).

¹⁰ По-голям проблем за църквата на Запад през този период било съжителството на свободни женени мъже с робини и полусвободни, определено от духовенството като конкубинат. По този въпрос вж. S. F. Wemple (Wemple 1981: 38), M. C. Ross (Ross 1985: 14–16), J. A. Brundage (Brundage 1987: 129–130).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Андреев, Милкова, 1979: Андреев, М., Милкова, Ф. История на българската феодална държава и право. С., 1979.

Бобчев, 1998: Бобчев, С. С. История на старобългарското право. Лекции и изследвания. Нова редакция проф. П. Петров. Албатрос, 1998.

Ганев, 1959: Ганев, В. Законъ соудный людьмъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучвания. С., 1959.

ЗСЛ: Закон за съдене на людете – В: Ганев, В. Законъ соудный людьмъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучвания. С., 1959.

Люблинская, 1955: Люблинская, А. Д. Источниковедение истории средних веков. Ленинград, 1955.

Неусыхин, 1960: Неусыхин, А. И. Новые данные по источниковедению Салической правды. Очерк 1: Основные проблемы источниковедения Салической правды. – Средние века, вып. XVII. М., 1960.

Петрова, 1992: Петрова, Г. Престъпленията в средновековна България. С., 1992.

Христова, 2004: Христова, Н. Жените в Западна Европа (V–IX век). В. Търново, 2004.

СЗ (Pactus Legis Salicae): Салически закон – В: Салическая правда. Пер. Н. П. Грацианского. Под ред. В. Ф. Семенова. М., 1950.

Brundage, 1987: Brundage, J. A. Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe. Chicago and London, 1987.

Ross, 1985: Ross, M. C. Concubinage in Anglo-Saxon England. — Past and Present, №108, 1985.

Wemple, 1981: Wemple, S. F. Women in Frankish Society. Marriage and the Cloister 500 to 900. Philadelphia, 1981.